

"אותה שקלקלה עמו"

– "אני תמיד ברגש, כל אדם הוא ברגש".
– "אני בחור יהודי שאכל צ'ולנט אצל אבא שלו. אצל סבא שלי לא התעסקו באהבת נשים".
(אבות ישורון)¹

1

"השימוש במילה אהבה הוא כל כך מופרז ומקולקל עד שאני נזהר להשתמש בה. כולם מדברים על אהבה - כל מגזין וכל עיתון וכל מיסיונר מדברים בלי סוף על אהבה. אני אוהב את ארצי, אני אוהב את מלכי, אני אוהב ספר כלשהו, אני אוהב את ההר הזה, אני אוהב תענוג, אני אוהב את אשתי, אני אוהב את אלוהים, אני אוהב רעיון?" כך כתב ג'ידו קרישנמורטי (1895-1986) במאמר קצר על אהבה. והרי אפילו השאלה "מה זאת אהבה" הפכה לקלישאה, בעקבות שירו של ביאליק. ברור למדי כי כל הגדרה של אהבה אינה אפשרית. אפילו קטלוג כללי יותר הוא בעייתי. האם אהבה היא רגש? רגשנות? מצב קיומי? מצב נפשי? מצב של הנשמה? עמדה אֶתִית? נכונות להתמעטות (כפי שטוען גדעון לב במאמרו היפה החותם את החוברת)? שקט גדול או סערת רגשות? האם יש קשר בין התאהבות לאהבה? לכאורה אלו שתי צדדים של אותה הוויה, כמו הקשר בין התעניינות ועניין. קשה לומר. אבל אפשר ללכת סביב המילה, דרך כמה מקורות.

האהבה הראשונה המופיעה בתורה היא, באופן מבהיל למדי, אהבת אברהם הנזכרת במסגרת הציווי לעקוד את יצחק. "וַיֹּאמֶר קַח־נָא אֶת־בְּנֶךְ אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר־אֵהְבֶּתְּ, אֶת־יִצְחָק" (בראשית כב, ב). מספר פרקים לאחר מכן (שם כז, ד) האהבה היא אהבה לאכילת בשר, ומי ש"אוהב" הוא לא אחר מאותו יצחק, הפונה לבנו עשו ומבקש "וַעֲשֵׂה־לִּי מִטְעָמִים כַּאֲשֶׁר אֵהְבֶּתְּ, וְהִבֵּיָהּ לִּי וְאֶכְלָה". מעניין שבגן עדן, שיכול היה להיות סיפור האהבה הראשון בתרבות המערב, אין כל זכר לאהבה בין אדם וחווה. לא במילה ולא בפעולה. בקול שמגיח מהעתיד אנו שומעים על האדם "וְדַבַּק בְּאִשְׁתּוֹ" (שם, ב, כד), אבל לא נאמר שאדם דבק בחווה ולא ברור אם "לדבוק" משמעו "לאהוב". למען האמת, אין כל דיאלוג בגן בין אדם ואשתו; היא מדברת עם הנחש הרבה יותר מאשר עם אדם. בניגוד לרושם המוטעה, האישה

1 שני הציטוטים מתוך ראיון אחד: הלית ישורון, איך עשית את זה?, הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד 2016, עמ' 51, 56.

לא "מפתה" את אדם לאכול מן הפרי, מפני שהיא לא אומרת לו דבר: "וְתֹאכַל; וְתִתֵּן גַם לְאִשְׁיָה עִמָּה, וַיֹּאכְל" (שם, ג, ו). היא מוסרת לו את הפרי והוא אוכל. בלא אומר ודברים. לא ברגע מסירת הפרי, ולא לפניו או לאחריו. גן עדן, אם כן, הוא מקום ריק מאהבה, ואולי מקום שלפני האהבה. היציאה ממנו היא, לפי קו מחשבה זה, הכרחית כדי שאהבה תתאפשר. ואם זה כך, אולי הגירוש אינו עונש אלא פרס. או פרס שהוא עונש.

אהבות נוספות בתורה (ואיני מתיימר למצות את הנושא כאן) הן של יעקב ליוסף, העומדת מול שנאת האחים לאח האהוב (שם לז, ב-ג). גם הפסוק ה"רומנטי" והיפה, "וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב בְּרַחֵל שְׁבַע שָׁנִים; וַיְהִי בְעֵינָיו כְּיָמִים אַחָדִים בְּאֶהְבָּתוֹ אֹתָהּ" (שם, כט, כ), "מתקלקל" קצת בפסוק סמוך (שם, ל), שמבהיר "וַיָּבֵא גַם אֶל־רַחֵל, וַיֶּאֱהָב גַּם אֶת־רַחֵל מֵלֵאָה". ההשוואה בין אהבות הנעוצה במילה "גם" מעכירה קצת את העניין.

המקרא אינו רואה את האהבה בין בני אדם באופן שבו רוב הישראלים רואים אותה, בהיותם יורשי מושגים רומנטיים-אביריים אירופאיים. מופעי האהבה בתנ"ך הם לרוב אירוניים, פוסט-רומנטיים בטרם רומנטיקה (להוציא את "שיר השירים", שהוא כמובן שיר האהבה העיקרי של המקרא, ולא נוכל לעסוק בו בהקדמה קצרה זאת²): שלמה, למשל, "אֶהָב נָשִׁים נְכָרִיּוֹת רַבּוֹת" (מלכים א, יא, א). הפועל "אהב" נראה כאן כלשון נקייה או אירונית למשהו אחר, שהרי לא נראה שהוא אהב את כולן בתמימות. אהבה עזה אחרת היא אהבת הכסף של המנהיגים: "שָׂרֵיךְ סוֹרְרִים וְחַבְרֵי גַנְבִּים, כָּלוּ אֶהָב שַׁחַד, וְרִדְף שְׁלֹמֹנִים" (ישעיהו א, כג). האם יש הבדל בין אהבת הנשים הרבות לאהבת השוחד הרב?

אולי האהבה ה"טהורה" ביותר במקרא בין שני בני אדם היא אהבת יהונתן לדוד. "וַיִּנָּפֵשׂ יְהוֹנָתָן נִקְשָׁה בְּנֶפֶשׁ דָּוִד; (וַיֶּאֱהָבֵהוּ) יְהוֹנָתָן כְּנַפְשׁוֹ" (שמואל א, יח א). מעניין שלאהבה זו יש מיד בהמשך ביטוי מוחשי מאוד, ולא רק "נפשי" או רגשי: "וַיִּתְּפֹשֵׁט יְהוֹנָתָן אֶת־הַמְּעִיל אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתְּנֵהוּ לְדָוִד; וּמַדְּיו וְעַד־חַרְבּוֹ וְעַד־קֶשֶׁתוֹ וְעַד־חַגְרוֹ" (שם, ד). האהבה של "נפש קשורה בנפש" מודעת רק למספר המקראי כנראה. על רגשותיו של דוד איננו שומעים. אך אנו רואים שדוד מקבל בגדים ונשק כביטוי של אהבה זאת. אין במחווה זו כדי להפחית מעוצמת האהבה של יהונתן, אבל יש בה כדי לומר שאולי לדבר במפורט על "נפש קשורה בנפש" - קשה. האהבה צריכה להיאחז במשהו קונקרטי אם רוצים לדבר עליה ולדבר אותה. שירת האהבה שבחוברת שלפניכם היא סדרת דוגמאות של אהבה. לא השאלה המטפיזית בדבר מהות האהבה נידונה בשירים, אלא מקרים מסוימים של אהבה שגם נכתבו כשירה. האם מהדוגמאות עולה תשובה פילוסופית או סוציולוגית לשאלת האהבה בישראל היום? קשה לומר.

2 ראו את ספרו של זלי גורביץ', קול דודים: לשון האהבה של שיר השירים, בבל 2013.

2

שאל התרסי, בברית החדשה, באגרת משנת 55 לספירה בערך (האיגרת הראשונה אל הקורינתיים יג, א"ב) מדבר על אהבה באופן שהתרבות של ימינו היתה יכולה לאהוב: אם בלשונות בני אדם ומלאכים אדבר ואין בי אהבה, הריני כנחושת הומה או כמצלתיים רועשים. אם תהיה לי מתת הנבואה ואדע כל הסודות ואשיג כל הדעת; ואם תהיה בי כל האמונה עד להעתיק הרים ממקומם, ואין בי אהבה, הריני כאין וכאפס.

האם שאל מדבר על אהבה דתית או אנושית? גם אם על אהבה דתית מוסבים דבריו אפשר להשתמש בהם גם לעניין יחסים אנושיים. הניסוח מרשים ואף מרומם רוח, אבל יש בו גם משהו מצמית. האם אפשר לחיות כך כל הזמן, באהבה על אש גדולה? כל אדם תמיד ברגש, אומר אבות ישורון, אבל לאו דווקא ברגש כזה. שאל אינו אומר שאהבה היא עניין גרנדיוזי, אבל האהבה שלו מוצבת במישור אחד עם דיבור מלאכים ונבואה ועם העתקת הרים ממקומם, כלומר כאיזה דבר גדול, רב רושם ומלא דיבור, פתוס, ואף חרדה אורבת ביחס למצב של היעדר אהבה, שבו "הריני כאין וכאפס". ללא אהבה הוא כמצלתיים רועשים, משמע שעם אהבה הוא ככלי נגינה נעים לאוזן, נאמר: טרומבון, שאף קולו רם ומהדהד. יש גם סכנה בסוג כזה של דיבור מופרז (ספרו של רולאן בירת "שיח אהבה" הוא ייצוג מודרני של דיבור מסוג זה, וגם של דיבור-על-הדיבור) מפני שמי שמצפה תמיד לאהבה "גדולה" ומופרזת ובעיקר אהבה מדוברת שכזאת מתוך חשש להיות "כאין וכאפס" בלעדיה עלול לא להשיג גם אהבה "רגילה". על סיפור כזה על אהבה שקטה יותר ארצה לפרט מעט יותר עכשיו.

3

אחד מסיפורי האהבה היפים ביותר המוכרים לי בספרות העברית הוא גם קצר ביותר - 32 מילים. הוא מופיע במדרש בראשית רבה (שנערך בראשית המאה החמישית, בגליל), והוא מופיע כמשל אגב דיון מדרשי בשאלה מה היה מינו של העץ שממנו אכלו אדם וחוה בגן עדן. אחת ההצעות היא, שהעץ היה תאנה. מדוע? מפני שהעץ שממנו נתפרו החגורות בידי אדם וחוה אחרי האכילה היה תאנה. וכאן מגיע הסיפור (בראשית רבה טו, ז):

משל לְבָן שְׂרִים שְׁקֻלְקֵל עִם אַחַת מִן הַשְּׂפָחוֹת.

כִּיּוֹן שֶׁשָּׁמַע הַשֵּׁר, טָרְדוֹ וְהוֹצִיאוֹ חוּץ לְפֶלְטִין.

וְהָיָה מַחֲזָר עַל פְּתַחֵיהֶן שֶׁל שְׂפָחוֹת - וְלֹא הָיוּ מִקְבֻלוֹת אוֹתוֹ.

אַבֵּל אוֹתָהּ שְׁקֻלְקֵלָה עִמוֹ - פְּתַחַה דִּלְתִּיהָ וְקִיבַלְתּוּ.

אין זה סיפור טיפוסים על אהבה. המילה אהבה כלל לא נזכרת בו. בן השר חוטא ושוכב עם אחת השפחות. בהיעדר מידע אחר עלינו להניח שאלו יחסים היררכיים, אם לא יחסי ניצול ממש. אין לדעת

בוודאות. המדרש, כדרכו, תמציתי ולקוני. האבא, השר (בעל השררה), מגרש את בנו מחוץ לארמון. הבן מחזר כעני על פתחי כל השפחות - ודאי יש לצד הארמון אזור של מגורי שפחות. הוא, שהיה דייר בכיר בארמון, הופך לחסר־בית בתוך ביתו. השפחות לא מקבלות אותו ולא פותחות לו את דלתן. עד שלבסוף הוא מגיע לדלת של השפחה ההיא, שאֵתה שכב, "קלקל". והיא פותחת את הדלת - ומכניסה אותו פנימה. מדוע לא הלך אליה ישירות? האין הוא אוהב אותה במיוחד? או שמא הוא חושש לסבך אותה עד שאין לו ברירה אחרת? חושש מתגובתה? ואולי לא ידע היכן היא גרה? נראה לי שסביר להבין את הסיפור כאילו בן השר מעוניין בתחילה "לקלקל" שוב עם שפחה אחרת, ואינו חושב על עתידו מעבר לכך. אבל כשהוא נוקש על דלת השפחה שבגללה גורש, חלה תפנית בסיפור.

מה קורה בתוך מעונה של השפחה הזאת עלינו להבין בעצמנו, ואת זאת ננסה לעשות. כדרכם של משלים במדרש, לא תמיד הקשר לנמשל מובן במבט ראשון, וככל שקוראים במשל אפשר להבחין בהתאמתו לנמשל, אבל גם בְּאִי־התאמתו (יונה פרנקל, חוקר ספרות האגדה הדגול, לימדנו לשים לב לכך³). בסיפור שלפנינו, השפחה ובן השר מקבילים לתאנה ולאדם הראשון. בנמשל, אדם הראשון "קלקל", כלומר חטא, עם אחד העצים - עם התאנה, באכילתו. כיוון ששמע על כך בעל השררה, הלא הוא אלוהים, גירשו והוציאו מארמונו, הלא הוא גן עדן. האדם - וכאן המשל מספר משהו שלא כתוב במקרא - הולך אל עצים שונים (שמתוארים כאן כנקבות). הסיבה לפנייתו אליהן מובנת מתוך הסיפור המקראי - הוא צריך להתכסות והוא זקוק לעלים כדי לתפור לעצמו חגורה. העצים/נשים מסרבות לו, לא מקבלות אותו. הן "בצד" של השר שגירש את האדם, וסוגרות את הדלת בפניו ממש כמו סגירת הדלת של הארמון. הן ממשיכות את מדיניות הגירוש. היות שלפניהן בן האדון, ברור שהן יודעות שהוא גורש, בין אם מתוך רכילות ובין אם הוא מספר להן את זה בעצמו.⁴

האדם נודד עירום ומגורש עד שהוא מגיע אל התאנה. והתאנה, שהיא לפי המשל עץ הדעת, לא מפנה לו עורף, ונותנת לו גם את עֵלְיָהּ, כפי שנתנה לו קודם את פְּרִיָּהּ, בלי לנטור לו טינה על שנעלם (כנראה) מאז אותו מפגש, ובעיקר בלי לשאול שאלות על מה מותר ומה אסור מצד הריבון, השר. כמו בסיפור המקראי, אין שומעים כל דיבור בין הבן והשפחה: יש פתיחת דלת - וכניסה. אני חושב שפתיחת הדלת (ליתר דיוק, "דִּלְתֶיהָ", ברבים) הזאת, בלא לומר מילה, יש בה ביטוי של אהבה רבה יותר, מכל אותם שירים ופזמונים רומנטיים המעלים על נס בגלוי את "לב" ו"כאב" וכל כיוצא בזה. הנה כך שר אייל גולן למילותיו של זאב נחמה: "יש לי רק חלום, לקנות לך יהלום / לראות אותך עוד פעם מחייכת / יש

3 ראו יונה פרנקל, **מדרש ואגדה**, האוניברסיטה הפתוחה 1996.

4 הגירוש מהארמון אינו מקביל לגירוש מחוץ לגן עדן, מפני שתפירת החגורות מעלי התאנה מתבצעת בתוך הגן, לפני הגירוש, ולכן הסילוק מהארמון מקביל יותר לריחוק שנפער בין האדם והאל מיד עם האכילה, עוד בטרם גירוש. הבן נמצא במגורי השפחות, שאינן הארמון אבל אינן העולם החיצון. על פי המשל, גירושו של האדם לא היה מידי. אחרי האכילה מעץ הדעת הוא נמצא במרחב שיש בו כבר ראשית נתק מהאל, אבל לא קריעה גמורה.

בי אהבה, הישארי קרובה / יודע שאותי את רק אהבת / וגם אני אוהב", ובהמשך, "אם אין לחם אין אהבה". נכון להיום (1.6.18) יש לשיר זה 2,264,427 (במילים: כשני מיליון ורבע) צפיות ב"יוטיוב". זה עוד כאין וכאפס בהשוואה לשיר "Shape of You" של הבריטי אד שיראן, שנודע בזכות שורת הפזמון שלו שלשונה "אני מאוהב בגוף שלך" (I'm in love with your body), שנצפתה, נכון להיום, יותר משלושה וחצי מיליארד פעמים.

משמעות הדבר ברורה: השירים הפופולריים האלה מבטאים תפיסה מרכזית, ולפחות מקובלת מאוד, ביחס לאהבה בישראל ובעולם כולו, לפיה אהבה ואושר הן פונקציה של יכולת כלכלית, ליתר דיוק של יכולת לרכישת מותרות, וכי הם ממוקדים בגוף ובצורת הגוף (הקליפ של השיר של שיראן מתרחש במכון כושר). כמו בגיליונות קודמים של "הליקון", שעסקו באוכל, באקולוגיה או בזכויות בעלי חיים, מטרת השירה היא, לפני הכול, להניח על השולחן דרך ראייה אחרת ודרך חיים אחרת, בתוך מציאות שבה 3.5 מיליארדים (כחצי מאוכלוסיית כדור הארץ!) מזמזמים "אני מאוהב בגוף שלך". כנגד התבוסה האנושית המבוטאת להבנתי בשורות מצליחות כאלה, אנו מניחים כאן שורת אהבה כמו של חדוה הרכבי, משיר המופיע בהמשך: "אל תַעֲבְרִי עַל פְּנֵי".

אם לחזור אל המדרש, פתיחת הדלת במשל קרובה לנתינת הבגדים והנשק של יהונתן. היא לא עניין שבשיח, ודאי לא שבשירה, אלא פעולה מיידית, פשוטה ומתמסרת של קבלה והיפתחות כנגד כל חוק וצו. מה שמרגש במיוחד בפתיחת הדלת של השפחה (=התאנה, = עץ הדעת) היא המידיות שלה. במשל אין כל שיקול ודיבור, אלא תגובה ישירה. השפחה לא מנסה להגדיר אהבה, אלא היא פועלת מתוך אהבה. כך, לפחות אפשר להבין את הסיפור. המשל הוא אופציה של דיבור לא־רגשי, עקיף, בלשון המעטה קיצונית, על אהבה. פתיחת הדלת הפשוטה עומדת כאפשרות אחרת, לא פתטית וגרנדיוזית של אהבה, ביחס לדבריו הנרגשים של שאול התרסי שהתגלגלו אל התרבות הפופולרית והפכו ל"מובן מאליו" שלה.

העצים במשל מסרבים (מסרבות) לאדם.⁵ המשל מקנה להן רצון חופשי, אולי מכוח ההבנה כי זהו עניינו של הסיפור המקראי: הרצון החופשי של האדם. במדרש, הרצון החופשי הזה חל גם על העצים השפחות, והן בוחרות להיות בצד של השר. האדם בוחר לאכול מן העץ במרדנותו, אבל העצים בוחרים לקיים את חוק הריבון. רק התאנה מורדת. היא חוטאת פעמיים: בנתינת הפרי, ובנתינת העלים המסכלת את גירושו של הבן מהארמון. בהתמסרות הראשונה, המינית, ובפתיחת הדלת. אבל כאן בדיוק טמון עוקץ הסיפור: מדוע התאנה מקבלת את האדם המגורש? לכאורה, היא מקבלת אותו על מנת להמשיך

5 אי התאמה בולט בין המשל לסיפור המקראי הוא היותו מוסב על "בן השר" בלבד, כלומר רק על אדם הראשון ולא על חווה. המשל, שנכתב על ידי גבר למען קוראים גברים, מעניק את אפשרות התיקון לגבר בלבד, וזאת בניגוד גמור לסיפור המקראי שבו הגבר והאישה תופרים את החגורות ביחד. עולמם של חז"ל הוא עולם של גברים, אך אנו יכולים ויכולות לכתוב גרסה למשל על "בת השר", ש"קלקלה עם אחד העבדים" כדי לאזן ולעדכן את התמונה.

"לקלקל" עמו, כלומר להוסיף ולחטוא. אבל הסיפור המקראי מחייב אותנו להבנה אחרת, מפני שאנו יודעים מהנמשל (הסיפור על גן עדן) שמה שהתאנה העניקה לאדם הוא כיסוי העירום, כלומר תיקון של ה"קלקול" הראשון, ולא המשך שלו.

פתיחת הדלת של התאנה היא, במילים אחרות, הפוכה במשמעותה מה"קלקול". היא ניסיון של תיקון והתחלה של מערכת יחסים חדשה. זה מתחייב מקריאת המשל והנמשל זה כשיקוף של זה. מה שמעניין כל כך במשל הוא שניסיון התיקון הוא חטא מבחינת סדר העולם הרצוי לשר, ממש כפי שאכילת הפרי המקורית היתה חטא.

השניים הופכים בסופו של הסיפור לזוג בניגוד לכל מה שהועיד להם גורלם; יותר מזה, הם הופכים לזוג אמיתי, לא לזוג של "קלקול" (סטוץ). בדיעבד מתברר שהבן מגורש מהארמון לטובה - הוא מושלך אל מרחב שבו יחסי מין אינם "קלקול" אלא ביטוי של בחירה ואולי אף של אהבה. לכן מעבר הבן לדירת השפחה אינו בגדר נפילה, אלא בגדר תיקון. ממילא, היא כבר לא "שפחה" ולא "אחת השפחות", והוא לא אדונה. הדלת הנפתחת הופכת אותם לשווים. האהבה היא פעולה ואפשרות. והן נוצרת על המפתן הזה.

*

גיליון זה הוא מעין מחווה עצמית, ממרחק של 28 שנים ו-124 גיליונות, לגיליון הראשון של "הליקון" שנושאו היה אף הוא "אהבה" (אביב תש"ן, 1990). כריכת הגיליון הראשון מצוטטת בכריכת גיליון זה. ערכו את הגיליון של 1990 אמיר אור ואירית סלע (מבחר תרגומים של אירית סלע מתפרסם בחוברת שלפניכם). אי אפשר להשוות בהכללה בין אופי שירת האהבה של 1990 ושל ימינו מפני שגם בחוברת ההיא היו קולות שונים. ובכל זאת ברור שחוברת 124 שלפניכם הרבה פחות מינית מחוברת 1 משנת 1990. בארוטיקה מינית אין כל רע כמובן, אבל מעניין להצביע על הבדל שאולי יש לו הקשר תרבותי רחב יותר ואינו נובע רק מהבדלים שבמזג עריכתי (גם השירים שלא יכולנו להדפיס בחוברת זו נמנעו כמעט בלי יוצא מן הכלל מפורנוגרפיה ומעיסוק מודגש במיניות). במובן זה, חוברת זאת שלפניכם אינה חזרה על החוברת הראשונה, אלא התבוננות אחרת לגמרי בנושא. אני בטוח שמי שתערוך את גיליון ה-250 של "הליקון" (בקצב הזה, זה אמור להיות לקראת שנת 2050), אם תרצה להעמיד אותו בשלישית על נושא האהבה, תמצא בה, שוב, פנים אחרות.